

Željko Tomičić, *Bjelobrdski kulturni krug. Groblja 9. do 13. stoljeća u međurječju Mure, Drave, Dunava i Save, Zagreb–Požega, 2019.*

Knjiga akademika Željka Tomičića *Bjelobrdski kulturni krug. Groblja 9. do 13. stoljeća u međurječju Mure, Drave, Dunava i Save*, objavljena potkraj 2019., sveobuhvatna je sinteza arheoloških spoznaja o grobnim nalazima iz ranoga i razvijenog srednjeg vijeka koji su u literaturi poznati kao nalazi bjelobrdskog tipa, bjelobrdske kulturne pripadnosti ili bjelobrdsčkoga kulturnog kruga. Knjigom su posebno obuhvaćeni bjelobrdski nalazi iz međurječja Mure, Drave, Dunava i Save na području današnjih država Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine te Srbije. Bjelobrdski kulturni krug manifestira se inače na mnogo širem području Karpatske kotline, te su u knjizi uključeni i osvrta na lokalitete izvan užeg područja istraživanja kako bi se ocrtao položaj međurječja u širem kontekstu ranoga i razvijenog srednjeg vijeka u srednjoj i jugoistočnoj Europi.

Knjiga je opsegom vrlo velika, obuhvaća 642 stranice dvostupčanog teksta unutar kojega su uvršteni i brojni ilustrativni prilozi – fotografije, crteži, grafikoni, tablice itd. Sadržaj je podijeljen na sljedeća poglavlja: 1. Uvod, 2. Povijest istraživanja, 3. Spektar oblika grobnog inventara i njihova rasprostranjenost, 4. Groblja Bjelobrdsčkoga kulturnog kruga, 5. Apsolutna kronologija Bjelobrdsčkoga kulturnog kruga, 6. Spoznaje bioarheologije, 7. Zaključna razmatranja, 8. Kataloški pregled nalazišta, 9. Bibliografija, popis literature i priloga, 10. Summary, 11. Zahvale, 12. O autoru. Najopsežnija i najkompleksnija su dva poglavlja, 3. i 4., koja zajedno obuhvaćaju preko 450 stranica. Značenje knjige i problematike kojom se bavi predočit će osvrta na sadržaje pojedinih poglavlja, iz čega može proizaći i zaključak o njezinom znanstvenom doprinosu i mjestu unutar literature o srednjovjekovnim grobljima i s njima povezanom građom.

U Uvodu autor raspravlja o grobljima i grobnim nalazima te njihovoj važnosti kao arheoloških izvora. Upravo u tom području jako se ispoljava vezanost arheologije uz druge znanosti i interdisciplinarni ili multidisciplinarni karakter istraživanja. U kratkoj skici povijesnih prilika u ranome srednjem vijeku autor naglašava povezanost južne Panonije s Hrvatskom i ne ističe posebno značenje Mađara.

Povijest istraživanja bjelobrdsčkoga kulturnog kruga podijeljena je na četiri razdoblja. Prvo razdoblje odnosi se na prvu etapu istraživanja datiranu od 1870. do 1915. Godine 1870. u perivoju dvorca grofova Drašković u Velikom Bukovcu otkriveni su prvi grobovi s nalazima bjelobrdsčkoga obilježja. Ti nalazi bili su poticaj da već sljedeće godine don Šime Ljubić, ravnatelj Narodnog muzeja u Zagrebu, poduzme pokusno sondiranje u Velikom Bukovcu. Prvo razdoblje općenito karakteriziraju slučajni nalazi, ali i prva sustavna arheološka istraživanja, posebno na eponimnom lokalitetu, Bijelom Brdu kod Osijeka. Tada je objavljena i prva značajna studija o bjelobrdskim grobljima u Hrvatskoj, studija Josipa Brunšmida iz 1904. Brunšmidove analize i interpretacije nalaza Ž. Tomičić često spominje u različitim poglavljima svoje knjige, iz čega se ogleda vrijednost i značenje prvih, pionirskih istraživanja. Drugo razdoblje obuhvaća vrijeme između dvaju svjetskih ratova. Tada nije bilo značajnijih istraživanja, a ističu se akvizicije Arheološkog muzeja u Zagrebu, primjerice iz Vukovara. L. Niederle je 1921. godine prvi dao naziv *bjelobrdska kultura*, što je ubrzo potaknulo polemike o etničkim nosiocima arheološkog materijala i o opravdanosti samoga naziva. Treće razdoblje u istraživanjima bjelobrdsčkoga kulturnog kruga Ž. Tomičić datira od 1945. do 1990. godine. To je svakako najplodnije razdoblje u kojem su provedena brojna istraživanja (primjerice Ptuj – Grad, Vukovar – Lijeva

bara, Batajnica, Gomjenica, Mačvanska Mitrovica, Mahovljani, Delekovec, Josipovo...) i objavljen niz radova. Ističu se i brojne rasprave i teorijska promišljanja o karakteru bjelobrdskeg kulturnog kruga. Tomičić se posebno osvrnuo na koncepte brojnih autora, osobito G. Fehéra, Z. Váňa, B. Szökea, Z. Vinskog, S. Ercegović, Cs. Bálinta, J. Gieslera i A. Kissa. Dok su neka promišljanja neprihvatljiva, poput onih B. Szökea koji je potpuno negirao slavenski udio u ostavštini iz 10. i 11. st., ističe se niz vrijednih doprinosa u razradi položaja bjelobrdskeg kulturnog kruga. Možda se ovdje posebno ističe rad Z. Vinskog, S. Ercegović i J. Gieslera. Zdenko Vinski i Slavenka Ercegović Pavlović istaknuli su se i terenskim radom i objavljenim radovima, dok je Jochen Giesler dao veliki doprinos proučavanju horizontalne stratigrafije grobalja i razradi tipologije bjelobrdskeg nalaza. Potkraj ovoga razdoblja autor monografije koju ovdje predstavljamo, Željko Tomičić, obranio je doktorsku disertaciju posvećenu bjelobrdskeg grobljima u međurječju, koja je svakako rezultat intenzivnog rada na problematici bjelobrdskeg kulturnog kruga i pokazatelj njegovih budućih znanstvenih interesa, što je dovelo i do nastanka nove opsežne sinteze. Četvrto razdoblje istraživanja u novoj je knjizi datirano od 1990. do 2015. Autor tu spominje velika nova istraživanja i objavljene radove, ali detaljniji uvidi o novim rezultatima ostavljeni su, na neki način, budućim sintetičkim osvrtima, dok se Tomičićeva sinteza najviše zasniva na ranije istraženim grobljima o kojima je i sam objavio niz pojedinačnih radova i studija čiji su rezultati ugrađeni i u novu knjigu.

Treće poglavlje posvećeno je pojedinim tipovima nalaza. Vrlo je detaljno i na gotovo 200 stranica predložen čitav spektar nalaza unutar bjelobrdskeg grobalja. U analizi je primijenjena metoda serijacije koja omogućava relativno kronološko pozicioniranje nalaza. Tipološka razmatranja usko se nadovezuju na ranije predloženi tipološko-kronološki okvir Jochena Gieslera, tako da su zadržane njegove oznake za pojedine tipove nalaza. Ž. Tomičić je Gieslerov sustav u nekim dijelovima dopunio i uveo je nekoliko dodatnih tipova nalaza. Iz pregleda cijele tipologije može se zaključiti o ujednačenom spektru nalaza, koji se u velikoj mjeri razlikuje od tipoloških obilježja nalaza u drugim ranosrednjovjekovnim područjima, primjerice u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji.

Autor na početku raspravlja o mogućim izvorima i utjecajima u oblikovanju bjelobrdskeg nalaza. Uvodi kategoriju protobjelobrdske prijelazne faze i navodi brojne primjere predmeta iz kasne antike, ranoga Bizanta, avaroslavenske kulture itd. koji su mogli biti prototipovi za srodne nalaze iz bjelobrdskeg kulturnog kruga. Važno je da je riječ o brojnim nalazima koji se datiraju puno prije dolaska Mađara, što pokazuje da spektar bjelobrdskeg nalaza ne nastaje pod izravnim utjecajem Mađara. Za polumjesečaste privjeske, primjerice, postoje kasnoantički prototipovi koji su mogli poslužiti kao uzori. Kategorija protobjelobrdske faze podrazumijeva postojanje srodnih oblika u puno ranijem vremenu, slično kao kod povijesno-umjetničkih kategorija poput protoromanike ili protorenesanse koje označavaju postojanje stilskih obilježja romanike ili renesanse puno ranije od nastupa tih stilova. Tako pojedina protoromanička ostvarenja, poput neke građevine iz 9. st., nagovještavaju kasniji puni razvoj stila. Kategorija protobjelobrdske faze objašnjava vremenski okvir u naslovu Tomičićeve knjige. Donja vremenska granica stavljena je u 9. st., puno ranije od uobičajenog datiranja početka bjelobrdskeg lokaliteta. Isto tako, u knjizi je pomaknuta gornja granica trajanja bjelobrdskeg kruga, do sredine 13. st. odnosno čak do 14. st., ako se uzmu u obzir i slavonski banovci iz 13. i 14. stoljeća.

Analiza svakoga tipa nalaza unutar bjelobrdskeg kulturnog kruga predstavlja zasebnu pojedinačnu raspravu. Analiza počinje predstavljanjem tipova nakita za glavu, naušnica i sljepoočničarki. Autor se posebno osvrnuo na horizontalno-stratigrafske

pokazatelje o relativno-kronološkom položaju pojedinih tipova naušnica, čime se osobito bavio i J. Giesler. Sigurno se može prihvatiti postojanje starijih tipova naušnica (tipovi G. 14 – G. 16) i mlađeg tipa (G. 17b). Među novim tipovima kojima je dopunjena Gieslerova tipološka shema nalaze se trojagodne lijevane naušnice, izdvojene kao tip 16b. Klasične četverojagodne lijevane naušnice označene su kao varijanta 16a. U Tomičićevoj knjizi postojeća tipologija bjelobrdskih nalaza dopunjena je na temelju novih nalaza ili zahvaljujući uočavanju tipoloških posebnosti. Što se tiče najpoznatijih bjelobrdskih naušnica, onih tipa G. 17a i 17b, na temelju njihove pojave u novije istraženim grobljima u Hrvatskoj mogla su biti iznesena dodatna zapažanja. Na groblju Zvonimirovo obje varijante pronađene su u istom grobu. Na groblju Zagreb – Stenjevec pronađeno je čak 30 primjeraka lijevane varijante G. 17b i 6 primjeraka filigranskih volinijskih naušnica tip G. 17a. Varijanta G. 17b trajala je relativno dugo, jer se takve naušnice na grobljima Sv. Juraj u Trnju i Josipovo nalaze u kontekstu pojave kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture. Osobito važne spoznaje o volinijskim naušnicama proizašle su iz analize groblja Bagruša u sjevernoj Bosni, o čemu će biti riječi kasnije u ovom osvrtu.

U knjizi su opširno razmatrane i omiljene bjelobrdske S-karičice, poznate u različitim kontekstima i izvan bjelobrdskih grobalja. Na bjelobrdskim grobljima, u kombinaciji s drugim tipičnim nalazima, predstavljaju svakako izraziti nakitni oblik bjelobrdskega kulturnog kruga.

Među novim tipovima nalaza posebno mjesto imaju naušnice-sljepoočničarke s trima jagodama od filigranske žice – tip Si. Stenjevec. Taj tip naušnice K. Simoni nazvala je tip Stenjevec, jer su pronađene u većem broju u jednom grobu na groblju Stenjevec. Ta raskošna filigranska varijanta koja se datira u kraj 11. i početak 12. st. znatno obogaćuje repertoar bjelobrdskih naušnica-sljepoočničarki.

U pregledu nakita za vrat i prsa u novoj sintezi Ž. Tomičića nalaze se opširna, korisna razmatranja. Osobito je korisno razmatranje o poliedarskim perlama i kauri pužićima. Tomičić daje mnogo zanimljivih podataka o tim tipovima nalaza, o njihovom porijeklu i značenju unutar bjelobrdskih zajednica. Isto tako, posebno mjesto pripada dvodijelnim privjescima, praporcima i lunulastim privjescima. Tomičić, uz pojedinačnu pojavu navedenih privjesaka, navodi posebne tipove ogrlica od dvodijelnih privjesaka, praporaca i lunulastih privjesaka. Navedeni ukrasni oblici često su tumačeni kao staromađarski elementi. U literaturi im je pridavana znatna pozornost, pa je tako Ž. Demo detaljno razradio tipologiju dvodijelnih privjesaka, među kojima neki tipovi predstavljaju proizvode radionica u južnoj Panoniji (Sisak), dok su neki uvoz iz Mađarske. Što se tiče lunulastih privjesaka, prisutni su na vrlo širokom području. Primjerak lunulastog privjeska otkriven je unutar staromađarskog groblja Bolšie Tigani iz 8. st. Na području Rusije lunulasti privjesci česti su i unutar slavenskih nalaza od 10. do 12. st. Jasno je da lunulasti privjesci imaju vrlo široki krug nositelja i da su rasprostranjeni na vrlo velikom području, tako da nikako nisu posebna staromađarska tvorevina, pogotovo ako se imaju u vidu slični kasnoantički privjesci.

U knjizi je sistematski analiziran i nakit za ruke, narukvice i prstenje. Ovdje samo spominjemo ukazivanje na brojne kasnoantičke varijante narukvica sa zmijskim glavama, što ponovno upućuje na moguće lokalno ishodište tog nakitnog oblika.

U potpoglavlju o numizmatičkim nalazima prikazani su različiti tipovi novca pronađeni u bjelobrdskim grobovima. Novac iz zatvorenih grobnih cjelina ima posebno značenje u izradi apsolutne kronologije, o čemu je u knjizi riječ i u drugim poglavljima.

U pregledu nalaza s bjelobrdskih lokaliteta još su posebno obrađeni križevi-privjesci, keramika, oružje i jahačka oprema. Posljednja grupa nalaza može se povezati sa staromađarskom komponentom i mađarskim utjecajima. Izraziti staromađarski nalazi iz ove grupe u Hrvatskoj se pojavljuju samo na groblju Vukovar – Lijeva bara.

Četvrto veliko poglavlje u knjizi donosi detaljnu analizu izabranih bjelobrdskih lokaliteta. To je najopsežniji dio knjige, s gotovo 300 stranica (str. 217–503). Analizirana je građa s četrnaest lokaliteta na kojima su istražena bjelobrdska groblja, te bjelobrdski nalazi koji se pripisuju Šenkovcu pokraj Čakovca. Prva analiza posvećena je eponimnom lokalitetu Bijelo Brdo II. U prikaz su uvrštene i ranije neobjavljene izvorne bilješke i terenski crteži Josipa Brunšmida. Proučena su obilježja svih 236 ranosrednjovjekovnih grobova, a posebno je izdvojeno 68 grobnih cjelina s inventarom koji je omogućavao podrobnu analizu odnosno zaključke o relativno-kronološkim odnosima. Tomičić je na temelju provedene analize pokazao da se groblje u Bijelom Brdu širilo od juga i jugoistoka i da nikako nije riječ o središnjoj jezgri oko koje bi se koncentrično širili novi grobovi, kako je to tumačio A. Kiss. Sljedeće potpoglavlje posvećeno je Vukovaru – Lijevoj bari. O tom zasada najvećem bjelobrdskom groblju u Hrvatskoj postoji znatna literatura unutar koje se posebno ističe kataloška obrada svih grobova Željka Deme. U horizontalno-stratigrafskoj analizi u novoj knjizi najstarija skupina grobova prepoznata je u južnom dijelu groblja. Najstarije grobove obilježavaju predmeti iz staromađarskog kulturnog kruga, a vremenski ova faza neposredno prethodi ranoj bjelobrdskoj fazi i znači određeni prijelazni period. Tomičić dalje razrađuje stratigrafiju groblja kroz četiri faze i datira njegovo korištenje do kraja 11. st. odnosno do kraja kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture. Slijedi analiza nalaza iz Velikog Bukovca, gdje su u 19. st. otkriveni bjelobrdski grobovi. Iako je riječ o manjem broju grobova, nalazi se mogu datirati kroz duže vremensko razdoblje, otprilike do sredine druge polovice 11. st. Sljedeće groblje čija je detaljna analiza predočena u knjizi veliko je groblje Ptuj – Grad. Na tom lokalitetu pronađeni su brojni nalazi, osobito nakit, što omogućava detaljnu horizontalno-stratigrafsku analizu. Trajanje groblja protegnuto je od prijelazne faze do gotovo kraja 11. stoljeća. Brojnost naušnica na tom groblju upućuje na Ptuj kao mogući radionički centar. Sljedeći lokalitet, Popovec – Bregi, prilično se razlikuje s obzirom da je riječ samo o manjem broju grobova inače devastiranog groblja. Na tom lokalitetu, koji je prepoznat zahvaljujući slučajnim nalazima, provedeno je nekoliko manjih sondažnih istraživanja od kojih je ona iz 1988. vodio Ž. Tomičić. Na lokalitetu se nalazilo bjelobrdsko groblje na redove, a otkriveni nalazi datiraju se od sredine 10. do sredine 11. st. Sljedeća potpoglavlja posvećena su važnim grobljima s područja sjeverne Bosne. Riječ je o lokalitetima Junuzovci, Mahovljani, Bagruša i Gomjenica. U Junuzovcima, blizu lijeve obale Vrbasa, početkom 20. st. istraženo je nekoliko grobova, nakon prethodnih slučajnih nalaza. Inventar je zanimljiv, a primjetni su i utjecaji iz starohrvatskog kulturnog kruga. Tomičić nalaze datira u prijelaznu fazu i stupanj Bijelo Brdo I. Lokalitet Mahovljani – Kužno groblje također je smješten uz rijeku Vrbas. Ranosrednjovjekovno groblje istražila je Nada Miletić koja je, uz niz drugih istraživača, znatno pridonijela poznavanju bjelobrdskog kulturnog kruga. Ističu se brojne naušnice, karičice, prstenje i drugi nalazi. Posebna pojava su naušnice-sljepoočničarke s petljama i jednom ili tri bikonične šuplje jagode. Tomičić tim naušnicama daje posebne tipološke oznake i smatra da predstavljaju lokalne varijante nastale u domaćim radionicama pod utjecajem starohrvatskih naušnica sa šupljim jagodama. Groblje Bagruša u selu Petoševci na lijevoj obali Vrbasa posebno se ističe svojim izuzetno zanimljivim grobnim nalazima.

Lokalitet je istraživao Zdravko Žeravica. Pored 161 skeletnog groba pronađena su dva ukopa u urnama. Pored različitih tipova bjelobrdskih naušnica na groblju su otkrivene i jednojagodne naušnice-sljepoočničarke starohrvatskog tipa. Lokalitet je posebno važan i zbog rano datiranih naušnica tipa G. 17a i G. 17b odnosno filigranske i lijevane varijante tzv. volinijskih naušnica. Na Bagruši se ti tipovi datiraju prije kraja 10. st. Tomičić na temelju takve datacije raspravlja o mogućim drugim ishodištima tih naušnica osim importa iz Volinije. Vidljivo je kako nova istraživanja, poput istraživanja na lokalitetu Bagruša, omogućavaju nove interpretacije nekih ključnih pojava i nalaza unutar bjelobrdskega kulturnog kruga. Ovaj lokalitet upućuje na vjerojatno ranije početke manifestiranja bjelobrdskega kulturnog kruga. Naime, u nekim grobovima pronađeni su staromađarski i velikomoravski nalazi koji se mogu datirati u kraj 9. st. Proizlazi da već potkraj 9. st. nastaju obrisi bjelobrdskega kulturnog kruga nastalog na starijim temeljima i pod različitim kulturnim utjecajima. Groblje Bagruša Tomičić datira vrlo rano, prije početka prijelazne faze, i ograničava njegovo trajanje do u I. stupanj bjelobrdske kulture. Posljednje analizirano sjevernobosansko groblje nalazi se južno od Prijedora u selu Gomjenica. Lokalitet s 246 grobova istražila je N. Miletić. Primjećuje se mješoviti karakter nalaza s pojavom starohrvatskih elemenata. Stratigrafijom groblja bavili su se J. Giesler i N. Miletić, a njihova istraživanja dopunjava Ž. Tomičić koji datira groblje od prijelazne faze do u kasnu fazu stupnja Bijelo Brdo II.

Analizu bjelobrdskih lokaliteta autor dalje nastavlja predstavljajući vlastita istraživanja grobalja Sv. Juraj u Trnju, Josipovo – Ciganka, Zvonimirovo – Veliko polje i Suhopolje – Kliškovac. Uz ta groblja dana je analiza nalaza koji se u literaturi navode kao nalazi iz Šenkovca, ali njihovo točno porijeklo nije sigurno. Također, na kraju poglavlja dana je analiza horizontalne stratigrafije najvećeg bjelobrdskega groblja u Karpatskoj kotlini, groblja Majs – Udvar u mađarskom dijelu Baranje. Sve te analize otkrivaju obilježja bjelobrdskega grobalja i nalaza te pridonose razumijevanju arheološkog materijala koji umnogome obilježava rani, ali i razvijeni srednji vijek u kontinentalnoj Hrvatskoj i širem europskom području.

Peto poglavlje u knjizi posvećeno je apsolutnoj kronologiji bjelobrdskega kulturnog kruga. Autor uvodi protobjelobrdsku prijelaznu fazu koja obuhvaća vrijeme prije 900. godine odnosno početka tzv. prijelazne faze bjelobrdske kulture. Protobjelobrdski nalazi prepoznaju se u širokom krugu nalaza od mlađeg željeznog doba do 9. st. Prijelazna faza datirana je od 900. do 965. Zatim slijedi I. stupanj bjelobrdske kulture s ranom i kasnom fazom u ukupnom trajanju od 965. do 1030. godine. II. stupanj bjelobrdske kulture, također s dvije faze, datiran je od 1030. do 1100. Dosta velik broj Gieslerovih podataka, koji su dobiveni na temelju lokaliteta u Transdanubiji, dobio je potvrdu u Tomičićevim raščlambama grobalja u međurječju. To govori o prihvatljivosti korištenja Gieslerovog kronološkog sistema koji velikim dijelom ulazi u Tomičićev prijedlog apsolutne kronologije bjelobrdskega kulturnog kruga. Kao novi stupanj Tomičić uvodi III. stupanj bjelobrdske kulture datiran između 1100. i 1250. odnosno 1300. godine. Tijekom 12. i 13. st. i dalje pojavljuju se karičice sa S-petljom te novac u funkciji obola, a početkom novoga stupnja pojavljuju se zanimljive filigranske naušnice tipa Si. Stenjevec. Sve to govori o sličnim tipovima nalaza kao i u grobljima ranijih faza te o opravdanosti dužega datiranja bjelobrdskega kulturnog kruga.

Sljedeće kratko poglavlje posvećeno je bioarheološkim istraživanjima. Navode se dosadašnji rezultati istraživanja bjelobrdskega populacija koja su provodili znanstvenici

iz Antropološkog centra Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Rezultati upućuju na porast stanovništva, intenzivniju trgovinu i promet kao uzročnike nekih ustanovljenih pojava na osteološkom materijalu.

Sedmo poglavlje naslovljeno je Zaključna razmatranja. U kratkoj povijesnoj skici predložen je položaj proučavanog prostora južne Panonije odnosno međurječja Mure, Drave, Dunava i Save na raskrsnici prometnih komunikacija i interesnih sfera političkih čimbenika ranoga srednjeg vijeka. Zatim su glavni predmeti istraživanja, groblja i grobni nalazi, stavljeni u širi istraživački kontekst arheologije te su razmotreni stanje istraživanja naselja i problematika crkvenih grobalja i crkvene arhitekture. Izneseni su primjeri starijih (Mrsunjski lug, Mačvanska Mitrovica) i novijih istraživanja (Beketinci – Bentež, Velika Gorica – Šepkovića, Suhopolje – Kliškovac), koja su dala dragocjene podatke i upućuju na pravce budućih istraživanja. Tako je na kraju knjige, na temelju dostignutih spoznaja, autor mogao nagovijestiti buduće ciljeve istraživanja koja bi trebala upotpuniti postojeće rezultate.

Osmo poglavlje donosi Katalog nalazišta. Katalog sadrži podatke o 77 lokaliteta, među kojima su i neki slučajni nalazi i vjerojatni položaji bjelobrdskih grobalja. Među lokalitetima su i neka groblja koja u knjizi nisu opširnije razmatrana, pa kataloški podaci dopunjuju sliku o grobljima ranoga i razvijenog srednjeg vijeka na istraživanom području.

Knjiga završava Bibliografijom, Sažetkom na engleskom jeziku, Zahvalama i Životopisom autora Željka Tomičića.

Predstavljena knjiga omogućava upoznavanje s osobito zastupljenom skupinom ranosrednjovjekovnih arheoloških lokaliteta na području međurječja Mure, Drave, Dunava i Save. Ona stoga može biti korisno štivo širem krugu čitatelja. Međutim, prvenstveno će biti zanimljiva arheolozima, povjesničarima i znanstvenicima srodnih interesa. Kroz vrlo detaljnu analizu horizontalne stratigrafije većeg broja značajnih bjelobrdskih grobalja autor je izdvojio tipične nalaze za pojedine vremenske odsječke i potvrdio postojanje specifičnog horizonta nalaza u ranome srednjem vijeku, koji se može djelomično pratiti i u većem dijelu razvijenoga srednjeg vijeka. Analiza pojedinih tipova nalaza u istočnom i zapadnom dijelu međurječja govori o znatnom udjelu prethodnih oblikovnih tradicija iz kasne antike i avaroslavenskog razdoblja, kao i o bizantskim utjecajima koji su pridonijeli genezi bjelobrdske kulturne kruga. U toj genezi mađarski utjecaji nisu imali posebno važno mjesto, a nikako prevladavajuće značenje, kako se tumači u dijelu literature. Jasno izdvojeni spektar nalaza koji se redovito susreće na analiziranim lokalitetima govori o realnom postojanju jednog zasebnog kulturnog kruga, koji se primjereno naziva bjelobrdskim i zbog duge tradicije takvog označavanja, koju Tomičić osnažuje iznošenjem znanstvene valorizacije eponimnog lokaliteta, groblja Bijelo Brdo II.

S novom knjigom Željka Tomičića dobili smo suvremenu sintezu spoznaja o bjelobrdske kulturne kruga na južnom području njegova prostiranja. Spoznaje iznesene u knjizi pridonijet će sveukupnom sagledavanju te primarno ranosrednjovjekovne manifestacije unutar Karpatske kotline. S obzirom na veličinu prostora i dugo vremensko trajanje čini se da je potpunije sagledavanje geneze i obilježja arheološkog materijala moguće unutar užih, regionalnih okvira. Međurječje Mure, Drave, Dunava i Save izrazito je regionalan prostor, više povezan s mediteranskim i bizantskim središtima od drugih dijelova Karpatske kotline. Te činjenice istaknute su u

analizi brojnih tipova nalaza u knjizi Željka Tomičića. Knjiga će sigurno biti nezaobilazno štivo pri novim objavama materijala i studijama o bjelobrdskim nalazima, a, uz sintetičku obradu grobalja s područja ranosrednjovjekovne Hrvatske u dalmatinskom zaleđu Maje Petrinec, predstavlja drugu suvremenu sintezu o ranosrednjovjekovnim grobljima na području današnje Hrvatske.

Mirja Jarak